

Láztalanul?

ÖT ÚJ ROMÁNIAI MAGYAR VERSESKÖNYV*

Molnos Lajos, Czegő Zoltán, Vári Attila, Kenéz Ferenc, Csiki László — a Forrás második nemzedékének tagjai. Majdnem egyszerre jelentek meg új (vagy első: Vári Attila) versesköteteik. Gálfalvi György kitűnő interjúkötetének, a *Marad a láz?*-nak a hősei ők; a kérdés — hol tartanak most, mennyire indokolt a bizakodás és féltés velük kapcsolatban? — nemzedéki teljesítményre is kíváncsi. Hol tartanak a valóság költői birtokbavételében, elsajátításában? Egyetlen szempontot érvényesítve csupán, ez pedig az *esztétikai élmény* mibenléte és feldolgozása. Az Esztétikai Kislexikonban ez olvasható: az esztétikai élményben, mint minden élményben, „nem a tárgyi tartalma kerül előtérbe annak, ami benne tükröződik, hanem az a jelentése, amelyre az én életemben tett szert. Az élményt a személyiség összefüggései határozzák meg, mint ahogy az ismeretet... a tárgyiak, pontosabban, annyiban élmény, amennyiben az előbbieket, és annyiban ismeret, amennyiben az utóbbiak határozzák meg”. Ez a Rubinstein-idézet rávilágít, különbség van aközött, hogy egy élmény mennyire vált a művész sajátjává, bensőjévé, lényegi meghatározójává, s mennyire csupán tárgyi elemeiben, külsőségeiben van jelen. A költői immanenciának, tárgy és eszme egymásban létének kérdése is ez. Hagyományé és modernségé.

*

A *Hazatérések* első sorából kitetszik: mily megválthatatlan az ember, s a költői beszéd mennyire alkat dolga is. „... mindig csak a szülőföld” — nyitja Molnos Lajos a kötetét; egyszerre szeretné magához ölelni s eltaszítani tárgyát, megfürödni újra a szülőföldmítoszban, de ki is lépni belőle. Egyszerre érzi a leggazdagabbnak és a legszűkösebbnek, megtartó erőnek és megunt nehezéknek. Ebből a nem drámai módon megélt, végletessé sohasem élezett ellentmondásból fakad lírájának tompa, búsongó hangja, csendes beszéde. Innen, hogy halk zümmögéssé csendesül még a csontok roppanása is (*Ceruzarajz a szülőföldről*), a leszámolás helyett a számítás, az alku logikája dönt (*Mindennapi kérelem; Tréfás alku*) — az elfojtott szavak, a ki nem mondott igazságok „megáporodnak”, ahelyett, hogy vulkanikus erővel törnének fölszínre (*Üzenet helyett, régi cimboráknak*). Molnos Lajos úgy érzi, szülőföldje országos gondokat szabott rá. Egyelőre azonban önmagával van elfoglalva; személyes gondjainak is csak kis részét vallja ki. Oltalomkereső s nem oltalomnyújtó, a megalkuvások szégyenétől búvik, s nem ő bújtatja a meg nem alkuvókat. Segélykiáltásai hallatszanak a legtávolabbra, miként a tragikus önemészto nemzedéktársáé, Szócs Kálmáné hallatszottak. E romantikus érzelmi megnyilvánulások szükségszerű velejárója a nosztalgia, amely a terméketlenséggel, az emberi kiteljesedés helyett leépüléssel, legalábbis vesztégléssel egyenlő, s ide vezet a föl-fölerősödő moralizálás is. A harmincéves ember a mindörökre való lekészettséggel, a végleges megrekedtséggel számol (*Ábrándozás; Szomorú miatyánk*).

Mi is adhatna erőt Molnos Lajosnak, hogy kóros céltalanságtudatát legyűrje? Segélykiáltásai hiábavalóak, barátaitól „lélekig agyonfázva” maradhat, mert meg lehet, ők éppúgy magamagukkal küszködnek, mint ő. Miben van akkor Molnos — lírai lehetősége? Miután megélt annyi szakítást, át kell élnie a talán legszörnyűbbet

* Molnos Lajos: *Hazatérések*. Kriterion, 1978.

Czegő Zoltán: *Ezen a parton*. Kriterion, 1978.

Vári Attila: *Változatok ütt és védekező hangszerekre*. Kriterion, 1978.

Kenéz Ferenc: *Vigyázzállásból fejállásba*. Kriterion, 1978.

Csiki László: *Szombat. A bűvár hazamegy*. Kriterion, 1977.

is: el kell engednie szülőföldje kezét! Hiába ad magának éppen ezzel ellentétes parancsot a *Csendes ballagóban*, nem lehet — mert e költészet végleges beszűkülését jelenthetné —, hogy „már örökre / egyetlen élményünk, / a Szülőföld” maradjon (*Táj az időben*). Különösen, hogy nemcsak e valóság- és emberszemléletben van valami anakronisztikus, de abban a valóságképben, szülőföldismeretben is, amelyen az előbbi nyugszik. Soványka szellők, néptelen utcák, porban fűrdőző tyúkok, fáradt kaszások, beszakadt körmű asszonyok mutatkoznak, s e leírások, zsánerképek önmagukat jelentik, nem emelkednek az életről kapcsolatos víziók, gondolati általánosítások magasságaiba. Ami mégis leválik erről a közegről, az a tiszta gyermekromlott felnőtt — romantikus és hazug — analógiájára, a falu és a város szembeállításának közelébe vezeti el (*Magam balladája; Csalóka játék: képzelet*). Molnos Lajosnak ebből a körből éppúgy ki kellene törnie, mint ahogy a már csak rekvizítumaiban megragadott szülőföldje köréből is. Különben minden élménye előtt bezárul, legyen az nyelvi, szerelmi vagy mélyebben megélhető létélmény. Vagy József Attila megszenvedett reménytelenségét, a „ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, hát abba fog belehalni” esélyének belátását a minden mindegy ernyedségébe fordítja át (*Hangulat, emlékekkel*). S valóban megválthatatlannak érezheti magát, szerencsétlennek lelki alkatát.

*

*Adjatok egy fix pontot,
és kifordítom a zsebeimet.
Nosztalgiákat,
emlékeket,
mindent, mi kizárólagos.*

*Kizárólagosnak hitt
fekvőhelyemet.*

*Csak az a néhány sír marad.
Meg Kispici lányom,
innen és túl
alfán s omegán*

Czegő Zoltán kötetének kulcsverse ez, a magánember szomorú számvetésének megszenvedett hitelével. Magánember? Nem is költői én, nem is költői személyiség, amikor az *Ezen a parton* verseiből a legszemélyesebb módon, az élményközlés elemi fokán bugyognak föl a magánélet fájdalmai, amikor a versek egy szerelemvesztés krónikás hitelességű fejezeteit írják. S a számvetés eredménye? Maga az eredménytelenség. A reménytelenség. Az a néhány sír. Meg Kispici lánya. Roppant fegyelem, önfegyelmzés után, a hiábavalóság „agg éjszakái” után, amikor a „mind sötétebből a mind feketébbek” rajzolódnak ki: az életbentartó kétségbeesés kontúrjai (*Körvonalak*).

Látnivaló: ami Molnosnak a szülőföld, az Czegőnek a szerelem. Hitük és szándékuk szerint a teljes élet víziója épülhet erre is, arra is. Nem belőlük, de rájuk. Hiányuk a szilárd alapzat hiánya, a magabiztosság, a fölényes céltudat, ambícióé. Elvesztésük fájdalom a valóságukkal, konkrétságukkal arányos. S mert a szülőföldszeretletben több a metaforikus, megfoghatatlan, metafizikus elem, kilengése is kisebb, csendesebb, a személyiséget sem hatja át olyan elemi erővel, mint a kedves elvesztésének fájdalma. Az *Ezen a parton* versei amennyire mélyen élék át a szerelmi idill, a családi boldogság szétfoslását, annyira lépnek túl a költészet privát közegén. Czegő most abban a különös helyzetben látszik létezni, hogy „mindenre felkészült” (*Megállapodás szerint*), tisztába jött vele, hogy le kell számolnia az önpusztítás gondolatával (*Megoldásokat keresve*), hogy „bűnnek számít a léleksérülés”, s hogy nincs idő önsajnálatra, ha a gyermek, a „Két Eszter-ujjnyi távolság” a mérték

— mindenre fölkészült tehát, „csupán” költőileg érte fölkészületlenül a magánéleti válság. Bőséges példatárát lehetne idézni, mennyire ragaszkodik a szokványos kifejezésekhez, az avittan romantikus fordulatokhoz, ellentétezesekhez, mennyi képi közhelyet használ. „Sírva téphetem mellem... boltozatát”, „homokszemre álompalota”, „kell, hogy új füvek derüljenek!” — ilyen s ehhez hasonló sorok tanúsítják: Czegőnek meg kell küzdenie a hiteles önkifejezéséért, a költői eszközökért. Egyelőre a versformákat szabadabban kezeli mint a nyelvet, s noha fogalomkőre, motívumkincse gazdagabb, mint Molnosé, ezt az előnyt még nem tudja igazán költészete javára fordítani. Mint a szerelemmel vagy a szeretettel, úgy lehet a költészettel is: „kitépni! / kimarni! / tövestől! / Ha másként nem lehet, / hát szívemestől! / És szétszakadhatok: / élsz, lobogsz tovább bennem”.

*

„Egy-egy konkrét esemény inkább a vers felé mozdítja a fantáziámat. A verset szinte publicista indulattal írom, mintha a közéleti cselekvés iránt táplált nosztalgiamat élném ki benne” — válaszolta Gálfalvi Györgynek Vári Attila, és szavai alapján úgy tetszhet, valamiféle agitatív líra, harcosan elkötelezett költészet művelője. Ezt a benyomást erősítheti első verseskötetvének címe is: *Változatok ütő és védekező hangszerekre*. A lázas cselekvésvágnak, indulatos eltökéltségnek, a közösségi célú kemény szókimondásnak alig is van nyoma azonban. Vári Attila nem üt, nem támad — harcmódora a védekezés. Kötete kulcskérdése: „mondd mi az amit úgy mesélhet az ember hogy / magamagát csontra kítárva ne bántsa magát”. Szeretetvágy, sebzettségélmény, esendőségtudat tör föl az elégikus versbeszéd mélyéről, gyermekkori teljesség-hit szembesül a meglett élet realitásaival. Csalódottságát, keserűségét azonban nem hagyja eluralkodni magán, ironia tárgyává teszi nemcsak illúzióvesztését; nemcsak a vers tartalmát, de formáját is, szomorkásan kikacsintva egy-egy kírím, kerekké erőltetett szonett, ötletnél nem több szókapcsolat mögül. Mint aki fél komolyan venni nemcsak önnön lelki nyavalyáit, de költővoltát is. Ezért is oly sok a verstörödéke, és ezért tapad meg a hangulatkifejezésnél. Rossz közérzetét nem dramatizálja, eszményt és valóságot nem ütköztet drámai módon és erővel. A bajtól eloldó megbékélés, a konfliktusokat kerülő harmónia vágya a sok-sok meg-hitt képben vallja ki — szemérmesen — magát. „EMLÉKEK ÜLNEK AZ IDŐBEN” — nyomatékosítja a múltba fordulást, és élete legelejére kell visszanyúlnia, hogy megnyugvást találjon ebben a múltban. Egy anya emlője, egy simogató ujjbegy, egy csörgő a képek síkján ugyanazt fejezi ki, amit a játékok, mondókák, énekek — és amit egyértelműen is kimond: „hullnék gyermekkorba / bújnék gyermekkorba”. Ez a bújás, ez a menedékkeresés hívta életre Vári Attila verseinek jó részét; gyermekhangon szólni — ez az egyik védekező hangszere.

S van egy másik is, nem függetlenül ettől: a nyelv maga. Hogy miért a csalódottságérzése, menekülésvágya; magánéleti okai vannak-e, vagy a „történik a történelem” élménye, önnön feleslegességének érzete váltotta ki, annak tudata, hogy a lényeges dolgok nem rajta állnak? — eldöntetlen kérdés. Bizonyos azonban, hogy az egyedüllét nemcsak a terméketlen múltbanzéshez vezette, de termékeny felismerésekhez is, amennyiben a nyelvet mint élményt élte meg. Nem kívülről közelítve hozzá, nem a jel és jelentés különbségein merengve, a közlés lehetőségein gyötrődve. Vári Attila nem a nyelv valóságkifejezésének esélyeit latolgatja, számára a nyelv: az egyetlen valóság. A magány kényszerhelyzete az, amikor „határozottan ég egy névelő / de mélyebben már csak az ösztönök égnek”, amikor a költőnek: szószárnyú madárnak „forrik a csend egy kopasztó edényben”, amikor „az idő szavakkal itatna estig”, amikor verssorban lakónak érzi magát, s „mondatom csöndjében vakkant a vessző”. A szavakba, mondatokba, csendbe, magányba zártág helyzetében természetes, ha a „nyelv / nemcsak törvény / parancs / ige-hordozó” lesz, de játszótárs is, pajtás. Esély a kitörésre, a cselekvésre. E meg-hitt kapcsolat, „a nyelv felajzott má-mora” indíthatja azután új fogalmak, új szavak alkotására, az életbölcselettől a költészetbölcselet felé. S költői program fogalmazására is:

valahol messze van egy közösség vagy éppen / itt van csak más dologra kell néki a vállam / nem értem ha ennyi a vátesz mért satnyul a nyelv / s mért baj ha én csupán annyit teszek hogy / őrzök pohárnyi jelzőt csipetnyi hangulatot / disznóperzselő hajnalok pernyés toraira

Vári Attila itt s nem az interjúban hiszi jól: verseit pohárnyi jelző, csipetnyi hangulat s nem közéleti cselekvés, nem publicista indulat élteti.

*

Kenéz Ferenc vigyázzállásból fejállásba billen, s mert nagyon mondja, el kell hinni neki: szándékos ez a bukfenc. A talpán se áll, a fején sem, éppen súlypont-áthelyezés közben van; ötödik verseskönyvének állapota: a mozdulat. A „fűrészpör közepén” érzi magát, cirkuszi porondon, mutatványosok között, s legnagyobb gondja: mennyire vegye komolyan a kellékeket. A kellékek az objektív valóság tárgyai legyenek, a konkrét tér s idő elemei, vagy kitalált, nem létező tárgyak? Szubjektív realista költészetet műveljen, vagy látomásosat, a hagyományos valóságzemlélettől elszakadót? — a kérdést elméletileg rég eldöntötte magában. A tájból a látványt le kell számítani, a kellékeket pedig vissza kell szolgáltatni azoknak, akiknek a költészet olyan, mint egy telekkönyvi kivonat — mondja a *Papondekli kilövőtorony*. A lényegről le kell fosztani az esetlegeset, a felszínit, a jelentéktelent — idáig tehát eljutott Kenéz. Az viszont nem csupán elhatározás kérdése, hogy mi marad neki, mutatványosnak, mi bemutatható. S ha a látvány kellékeit félredobta, mit hívjon segítségül gondolatai, benyomásai, létérzése kifejezésére. Látomásait milyen közegbe vetítse, miből növesse ki jelképeit, szimbólumait, miből hasonlatait? Kenéz bizonytalanságában zsonglörködik. „Méz-edénybe / sőt és paprikát mér”: különböző esztétikai minőségek vegyítésével próbálkozik; a „mézeskalács-ablak s egy hús-vér galamb” ellentétével méri eszmény és valóság távolságát, s minduntalan az értékvesztésre, a meghátrálásra, a kilúgozott életre ocsúdik. A *Vigyázzállásból fejállásba* meghatározó élménye a beszűkülés, a „maszatos, hülye kis egek”-be kapaszkodás, a jólneveltség unalma, verscímmel mondva: *Oda a szép kertben a szép kerti mulatság*. E hangulat oly tartósnak látszik, hogy kifejezéséhez Kenéznek nincs szüksége egyszeri helyzetekre, alkalmi szituációkra. A kérdés annál inkább indokolt: milyen közeg a legmegfelelőbb ezen életérzés tárgyasítására? Kenéz nem talál ilyen közeget. Úgy tetszik, nem is jó úton jár a keresésben. Módszere: minél csupaszabb egy életérzés, egy röpke benyomás, annál jobban felöltözteti. S ír az egyhangú, szürke életről olyasmiket, hogy „a szárnyak elkoszolódtak”, hogy „csak a madarak hiányoznak”, hogy „a páva húsa ehetetlen”, ha pedig a szépre emlékezik, „aranydió-pillanatot” emleget, „az eddigi együttlét... bårsonyá”-ról beszél. Vagyis száműzte a látványt, de megtartotta a közhelyeket. Kikelt a szokványos és szabályos mondatok ellen (*Iskolásdi*), a versforma és a — nyelv megújítására tört, anélkül, hogy gondolkodása eredetiségének kérdését fölvetette volna. Meghökkenéti szándéka kitetszik, kevésbé az akár a Czegőéhez fogható gondolati erőfeszítés. Egyelőre sikertelenül kísérletezik a „riportvers” műfajával: a *Gyertek, küldjünk képeslapot* és a *Fúj a szél, vonat jár, madár száll* kompozíciója zsetesik, talán amiatt is, mert a költő nem képes szánalomnál melegebb érzést kicsiholni magából „riportalanjai” iránt. S alighanem ez is mutatványnak hagyja meg a könyv verseit: a fejenállás, az alulról szemlélés fölénye, iróniája is hiányzik, de a vigyázzállás fegyelme, szolgálatra kész várakozása is. A kifejezések nem véletlenül katonaiak: maga Kenéz nyilatkozott egyhelyütt róla, hogy „A költészet nem harci eszköz, hanem a harc maga”. Újabb kötete gyakorlatozás és nem igazi hadviselés közben mutatja. Vagy a cirkuszi hasonlatnál maradvá: bemelegít a produkcióra, ám hogy mi lesz a fő száma, még nem döntötte el.

*

A *Szombat. A bűvár hazamegy* alcímével is közhírré teszi: haladóknak készült. Csiki László képzeletében fölsejlett egy önkéntes versolvasó tanfolyam, s az alapvizsgán sikeresen túllévőknek — akik nem csupán poétikában lettek járatosak, de az

önmegtartóztatásban is — szánta új verseit. Akik aszketikusan vágnak neki újra s újra a versösvényeknek, csakhogy megtudják, merre visznek, visznek-e valahová. A minden elszántak ők, akik nem könnyes érzelmeket és vallomásokat, nem rímekkel csalogató, ritmussal zsongító monológokat, világosan és egyértelműen beszélő alanyt, az objektív valósággal összemérhető világot várnak a lírától, de nem rettennek vissza akkor sem, ha ilyen versképpel (képverssel?) találják szembe magukat:

Fájdalomtól
megtört szí
vvel tudato
m hogy hosszas szenvedés 'u
tán tegnap délután meghalt
a Vers Az elhunytat alul
író személ
yes halotti
jának teki
nti...

(Mottó és tartalomjegyzék)

Ennyiből is kitetszik: Csiki László olyan stúdiumot ajánl, ahol a halálról, az elmúltról, a nem létezőről akar oktatni. Arról, ami nincs. Nincs tehát virág, pacsirta, liget, nincs gyerek, részletfizetés, gyűjtogatás és első, második, harmadik műszak a költeményben (*Al New verseiből — Mea culpa*). És nincs barátság, nincs összefogás, nincs közös cél, nincs elkötelezettség, nincs közösségfélétség és nincs prófétai jeladás és hevület. És nincs szomorkodás az ifjúság, a szerelem elmúltán, a család szét-hulltán. És nincs nosztalgia az egyetlen szülőföld iránt, hiszen „Ötven újrászülőföld / magyaráz engem, ahogy lépek” (*Didaktikus vers egy földről egy lakójáról*). Semmi sincs tehát, ami nemzedéktársai verseiben mint hagyományos lírai elem, magatartás-forma jelen van.

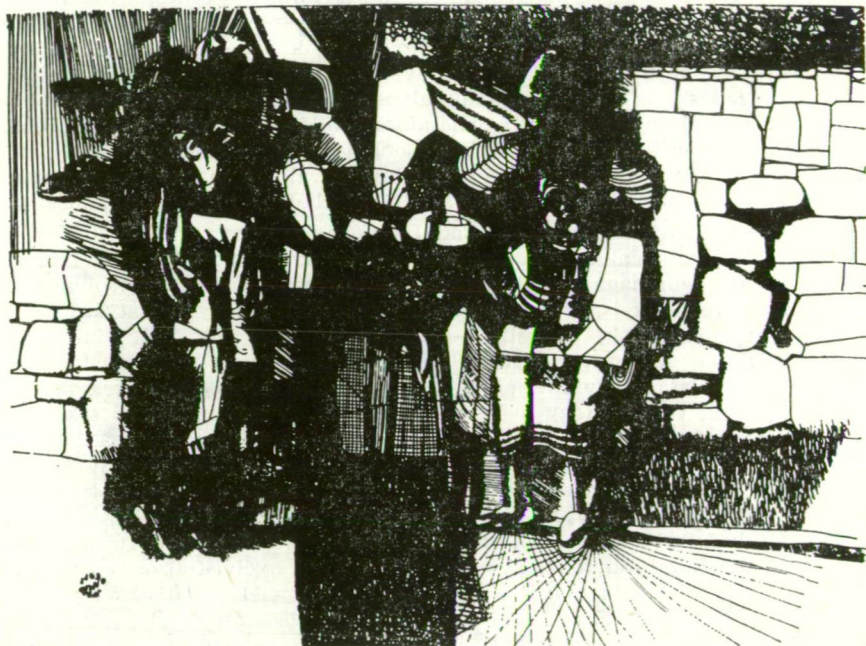
E költészet önjellemzése, alanyában is, de kiváltképp állítmányában pontos: „A végtelenben pusztá hiányunk tintet”. Csiki az egyszemélyes forradalmak szeretetére hívja fel olvasóit, mint aki elfelejtette — egyik vers- és cikluscímét kölcsönözve —, hogy *Az ige ideje múlt. Az ige ideje s az effajta forradalmak ideje*. Mert a „megváltó tévedés”, az „időtlen szabálytalanság”, az „elvétt ritmus” sem forradalmasíthatja ma már a verset (*Út a valamihez*), különösen nem a Kenéz Ferencsel talán közösen vett „cirkuszi monocikli”, a zsonglórködés, attrakció kelléke. Túl forradalmon és cirkuszon a hiábavalóság ironikus bevallása marad, a — kétszer is visszatérő képpel — az „életem — fákla a tűzvészben” kesernyés tudata.

A tanítómester zavarban van — Csiki László helyzetének érzékeltetésére kollégájától lehet kölcsön kérni a szót. Zavarán iróniával, játékkal, fölénnyel igyekszik úrrá lenni. Társai s önmaga parodizálásával. Megnyerő előadó, a versolvasó tanfolyam élenjárói élvezhetik is, ahogy forgatja a szavakat. Ahogy mutatványozik, például ekképpen: találjunk ki valamit! — mondja — „ami nem volt / nincs / nem lesz / nem mérhető / valamit ami nem!”. És segít ilyet találni, hiszen stúdiumának nemcsak az a feladata, hogy megmutassa, mi az, ami nincs. A tények mellett az okokra is fényt kell vetnie. Hogy miért nincs a nincs. A stúdiumvezető szkeptikusan magyarázza, hogy az ember — a költő! — nem a dolgokhoz, nem a valósághoz, különösen pedig nem a lényegükhöz jut el, csupán csak a szavakhoz, a *nyelvi* fel-színhez, bármennyire is igyekeznek megközelíteni amazokat. Nem sok köze van ennek a szkepszisnek a *magyar* nyelv veszélyeztetettségi helyzetéhez, a Kányádi Sándornál, Király Lászlónál, Farkas Árpádnál s többeknél fel-felzokogó panaszokhoz. Csiki művelt tanárhoz hasonlóan, aki jártas a nyugati nyelvi-filozófiai és líraesztétikai irodalomban, s átrágtá magát a kommunikációelmélet vonatkozó fejezetein is, didaktikusan, pedagógusi türelemmel adja elő, hogy mennyire a szavakká váló anyagban élünk, mennyire egyenlők a világ dolgai a szavakban és ehhez hasonlókat [*Kelempász madár (Hat); Az Olvasóhoz*].

Nem lehet tagadni, olykor látszik a szkepszis történelmi-társadalmi holdudvara is. „Egyenlőség, Testvériség, Szabadság van — / az egyenlőségben, testvériségben, szabadságban” — fejtegeti, nem a szofisztika kedvéért, de éppen amiatt, mert kétségessé lettek számára e jelszavak és célok. Tartalmukat a valósághoz méri — azaz ő maga végzi el a visszacsatolást. S leginkább még itt, a társadalom-történelem síkján érintkezik ez a líra a tőle független valósággal. Hogy annál rezignáltabb legyen minden emberi megváltási-megváltódási folyamat, minden társadalmi forradalom iránt. Föltűnik a „legfelsőbb fokon szervezett labirintus” képe (*Régi barátaimhoz*), föl a praktikus, anyagias gondolkodásé, a végletes közömbösségé, az időn kívülre szorult munkásé. Ugyancsak a *Lupus in fabulából* való a történelmi passz helyzet sugallata: „Pókerezünk, emlékezünk, és este van. / — 1514 / — 1848 / — Passz — mondom, / kacsáztatok, és nyertem. 1974.” Ezt a „kimondhatatlan, de ismerős” történelmet írják körül Csiki László sokszor állítmányok nélküli versei, egymás mellé zsúfolt alanyaikkal és tárgyaikkal, az eseménytelenség, a megmerevedés adekvát nyelvi formáival. A cselekvésre a versformát használja terepül a költő, szabadon szabadalhatja szét a sorokat, strófákat. Élmenye a vers, az önálló, teremtett világ, de itt is a védtelenség tűnik szemébe.

Csiki semmi vizsgátlót nem tud tehát mondani a haladóknak. Akárhonnan indul el, költészettől, nyelvtől, társadalomtól, történelemtől, önnön kétségeiig jut el. A tanfolyam bizonyosságra vágyó hallgatói visszafiztethetik vele az iskolapénzt.

MÁRKUS BÉLA

OROSZ JÁNOS MUNKAJA